

lû olup oradaki caminin Türk sanatıyla, mimarisiyle ilgili araştırmalarda önemli bir yeri vardır. 1997'de 168 nüfuslu idi. Gaziantep'in Yavuzeli kazasına bağlı Kasaba köyünde de 1980'de 242, 1985'te ise 321 nüfus mevcuttu. Bir başka kasaba Karaman'ın İlisıra'sının adı olup (günümüzdeki adı Yollarbaşı, 1997'de 2579 nüfuslu) burası Türk devrinde gelişen bir iskân yeridir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Bibî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye: Selçuknâme* (trc. Mürsel Öztürk), Ankara 1996, I, 59; Aksarâ-yî, *Müsâmeretü'l-aḥbâr*, s. 192; Müstevfî, *Nüzhetü'l-kulûb* (Strange), s. 95, 99; İbrahim Hak-ı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Kilis Tarihi*, İstanbul 1968, s. 46-49, 148-149, 154; Feridun M. Ermenen, *XVI. Asırda Manisa Kazâsı*, Ankara 1989, s. 46-47, 211; a.mlf., "Bir Osmanlı Kasabasının Kuruluşu ve Yükselişi: Turgutlu (1500-1700)", *Turgutlu Sosyo Ekonomik Tarihi Sempozyumu*, Turgutlu 1997, s. 55-59; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, İzmir 1990, s. 87-88; M. Akif Erdoğan, "18-19. Yüzyıl Osmanlı Panayırları ve Hafta Pazarlarına Dair Belgeler I", *AÜ Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi: OTAM*, sy. 4, Ankara 1993, s. 88-89; T. W. Haig, "Kasaba", *IA*, VI, 373; A. Miquel, "Kasaba", *El²* (Ing.), IV, 684-685.

TUNCER BAYKARA

KASABA (القصة)

Özellikle arazi ölçümünde kullanılan eski bir uzunluk birimi.

Sözlükte **kasaba** "kamuş" anlamına gelir. Kolay taşınabilmesi, ahşap gibi çalışmaması vb. sebeplerle kamuştan imal edilen bu ölçü birimine / aletine de bu ad verilmiştir. Ayrıca buna -muhtemelen bambu kelimesinden bozma- bâb da denilir. Cevâd Ali, kasabanın aslen Bâbil lehçesinde "iki saat" anlamındaki **kas-pu**-dan geldiğini ve bu sürede yürünen mesafeyi ifade ettiğini ileri sürerse de bu görüş pek inandırıcı görünmemektedir.

Sumerler'in **gi**, Akkadlar'ın **qanû** adını verdiği yaklaşık 3,06 metrelilik ölçü birimi kasabaya tekabül ediyor olmalıdır. Mısır'da Firavunlar devrinden beri özellikle arazi ölçümünde kullanılan kasabanın değeri zaman içinde değişiklik göstermiştir. Astronomi bilgini Mahmud Bey'e göre Roma hâkimiyeti zamanındaki değeri yaklaşık 3,94 m. idi (*JA*, I [1873], s. 86). Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî, kasabanın 60 arşınlık eşlin (habl) onda birine yani 6 hâşim arşınına (= 8 el arşını), hâşim arşınının da $1\frac{1}{3}$ el arşınına denk olduğunu söyler. Hâşim arşını 8 Bağdat kabzasına, kabza

ise her biri 6 arpalık 4 parmağa eşitti (Sauvair, VIII [1886], s. 526). Matematikçi Ebû'l-Vefâ el-Bûzcânî, Irak ve İran'daki arazi ölçümüne dair şu bilgileri vermektedir: Sevâd, Basra, Ahvâz ve Fars bölgelerinde araziler 6 zirâu'l-misâha uzunluğundaki kasaba veya onun on katına denk olan silsile ile ölçülür. Bağdat ve Sevâd'da kullanılan ve hâşim arşını veya melik arşını da denen zirâu'l-misâha kendi kabzasıyla 6, el arşınının kabzasıyla 8 kabza-ya eşittir. Fars ile Horasan civarında kullanılan kasaba, her biri 1,5 demir arşınına denk olan 3 mâbehrâm arşınına eşittir. Irak'ta kasabaya bâb adı verilir. Bâb 6 arşına, arşın ise her biri 4 parmaklık 6 kabzaya muadildir. Mâverdî ve Ebû Ya'lâ el-Ferrâ da kasabanın 6 arşına tekabül ettiğini belirtirler. Kemâleddin el-Fârisî ve İbnü'l-Havvâm, 1 kasaba = 6 hâşim arşını = 8 el arşını = $7\frac{1}{3}$ demir arşını = 48 kabza = 192 parmak = 1152 arpa = 6912 kıl eşitliğini verirler. Şeyhürrabve ed-Dimaşkî kasabanın uzun bir insanın kulacına yani $2\frac{2}{3}$ arşına, Kalkaşendî ise normal insanın iki kulacına denk olduğunu söyler.

Es'ad b. Memmâtî 1 hâkim kasabasının 5 marangoz arşını, feddânın ise 400 hâkim kasaba karesi olduğunu bildirir. Bu kasabanın $6\frac{2}{3}$ zirâu'l-kirbâsa denk düştüğü de kaydedilir (a.g.e., a.y.). Kalkaşendî ayrıca şu bilgileri verir: Mısır'da arazi ölçümünde -Fâtımî devlet başkanı Hâkim-Biemrillâh zamanında uygulamaya konması sebebiyle olmalı- "hâkim kasabası" adı verilen, Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî'nin 6 hâşim arşını, İbn Memmâtî'nin 5 marangoz arşını veya diğerlerinin 8 el arşını uzunluğunda olduğunu bildirdiği kasaba kullanılır. Aşağı Mısır'da Sendefâ isimli beldeye nisbetle sendefâviyye diye adlandırılan ve Hâkim'inkinden biraz daha uzun olan bir kasaba kullanılır. Makrîzî'ye göre Mısır'da kullanılan kasaba $6\frac{2}{3}$ kumaş arşınına veya yaklaşık olarak 5 marangoz arşınına eşittir. İbn Tağrıberdî ise kasabanın 10 arşına denk olduğunu söyler. Kasaba için ayrıca şu değerler verilmektedir: 6 ömer arşını, $6\frac{1}{3}$ arşın (3,884 m.), 6,5 arşın = 156 parmak = 936 arpa = 5616 katır kuyruğu kılı (sebîbe), $7\frac{1}{4}$ kara arşın, $7\frac{2}{3}$ el arşını, 7,5 el arşını, 7 arşın + 2 kabza + 1 başparmak, 12 kadem (a.g.e., s. 526-527; Hinz, s. 63).

Fransızlar'ın Mısır'ı istilâsı sırasında kullanımda olan 24 kabzalı büyük kasaba piramit kaidesinin kenar uzunluğunun altmıştı biri, yani $231 \div 60 = 3,85$ m. idi (M. Ziyâeddin er-Reyyis, s. 296; Hinz'in he-

sabına göre ise 3,99 m. [*Islamische Masse*, s. 63]). 1813-1814 arazi tahririnde 23 kabzalı (~ 3,69 m.) kasabalar kullanıldı. Bu arada söz konusu birim küçüldü; 1821 tahririne esas olan kasabalar 22 kabzadan (~ 3,53 m.) ibaretti. 1836 yılı civarında feddânın alanı $333\frac{1}{3}$ kasaba² iken kasaba 22 kabza, kabza ise yaklaşık 6,25 inç uzunluğundaydı. 1861'de bir fermanla kasabanın değeri 3,55 metreye (= 6,0933745 ez-zirâu'l-beledî) sabitlendi ve hileyi önlemek için tedavüldeki kasabaların iki ucuna resmen mühürlenmiş demir başlıklar konulması emredildi (Lane, s. 569; Cuno, s. 209-210). Nihayet Ocak 1892'de yürürlüğe giren bir gelgel ile Mısır ölçü sistemi birleştirildi. Buna göre 1 kasaba 3,55 m., 1 feddân $333\frac{1}{3}$ kasaba² = 4200,833 m² (yani 1000 kasaba² 3 feddân) olarak belirlendi (Mahmoud Bey, I [1873], s. 86-87; *Système des mesures*, s. 19). Ayrıca günümüzde Mısır'da marangoz arşınının altıda birine yani 12,5 santimetreye eşit olan bir başka kasaba da kullanılmaktadır (Hinz, s. 63).

1890'larda Suriye'de uzunluğu 3,675 m. ile 5 m. arasında değişen çeşitli kasabalar kullanılıyordu (Young, IV, 372). XVIII-XIX. yüzyıllardaki Tunus kasabası arazi ölçümünde kullanılan 31,5 parmaklık arşının 6 katına yani 3,78 metreye eşitti (Mahmûd Ferve, sy. 7-8 [1993], s. 241-242). Kasabanın as katları kulaç (bâ' veya kâme), arşın (zirâ), kabza; üs katları eşl, mil, fersah ve beriddir. Bunların kasabaya nisbetleri arşının çeşidine göre farklılık arzeder. Alan hesabında 100 kasaba² 1 cerîbe, 10 kasaba² 1 kafîze, 1 kasaba² 1 aşîre eşittir (ayrıca bk. ARŞIN).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû'l-Kâsım ez-Zeccâcî, *Tefsîru Risâleti Edebî'l-küttâb* (nşr. Abdülfettâh Selîm), Kahire 1993, s. 146-147; Ebû'l-Vefâ el-Bûzcânî, *el-Menâzîlû's-seb'* (nşr. Ahmed Selîm Saîdân, *Târîhu 'il-mî'l-hisâbi'l-'Arabî* içinde), Amman 1971, s. 205, 402; Mâverdî, *el-Aḥkâmû's-sultâniyye* (nşr. Ahmed Mübârek el-Bağdâdî), Küveyt 1409/1989, s. 194; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Aḥkâmû's-sultâniyye* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut 1403/1983, s. 173; Es'ad b. Memmâtî, *Qavânînu'd-devâvîn* (nşr. Aziz Suryal Atıya), Kahire 1411/1991, s. 279; Kemâleddin el-Fârisî, *Esâsü'l-ka-vâ'id fi'uşûl'l-fevâ'id* (nşr. Mustafa Mevâlidî), Kahire 1994, s. 312; İbnü'l-Havvâm, *el-Fevâ'idü'l-Bahâ'iyye fi'l-kavâ'id il-hisâbiyye*, Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 1292/8, vr. 84^b; Şeyhürrabve ed-Dimaşkî, *Nuḥbetü'd-dehr fi'acâ'ibi'l-ber ve'l-baḥr* (nşr. A. F. Mehren), St. Petersburg 1866, s. 13; Kalkaşendî, *Subḥu'l-a'sâ*, III, 442; Makrîzî, *el-Hıtaṭ*, I, 103; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, I, 47; E. W. Lane, *An Account of the Manners and Customs of the Modern Egyptians*, The Hague-London 1989, s. 569; G. Young, *Corps de droit ottoman*, Ox-

ford 1906, IV, 372; W. Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden 1955, s. 63; Cevâd Ali, *el-Mufaşşal*, VII, 624; M. Ziyâeddin er-Reyyis, *el-Harâc ve'n-nüzûmü'l-mâliyye*, Kahire 1977, s. 294-298; *Système des mesures, poids et monnaies de l'Empire ottoman et des principaux états avec de nombreux exercices et des tables de conversion*, İstanbul 1988, s. 19; K. M. Cuno, *The Pasha's Peasants: Land, Society, and Economy in Lower Egypt: 1740-1858*, Cambridge 1992, s. 209-210, 254-255; Mahmoud Bey, "Le système metrique actuel d'Egypte", JA, I (1873), s. 86-87; M. H. Sauvaire, "Matériels pour servir à l'histoire de la numismatique et de la métrologie musulmanes", a.e., VIII (1886), s. 525-529; Mahmûd Ferve, "el-Mekâyîs ve'l-mevâzin ve'l-mekâyîl fi Tûnis hilâle'l-karneyni's-şâmin ve't-tâsi' aşer", *el-Mecelle-tû't-târihiyyetü'l-'Arabiyye li'd-dirâsâti'l-'Os-mâniyye*, sy. 7-8, Zağvan 1993, s. 241-242.

CENGİZ KALLEK

KASABBAŞİZÂDE İBRÂHİM

(ö. 1820)

Defterdar, Mühendishâne mekteplerinin ilk Türk hocalarından.

Babası Ali Ağa kasabbaşı olduğu için Kasabbaşızâde diye anılır. Kaleminden yetişme bir devlet adamı olan ve hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Kasabbaşızâde 1787 yılında Süratçı Nâzırlığı ile Katar-ı Hâcegân'a dahil olmuş ve zamanla defterdarlık makamına kadar yükselmiştir (*Sicill-i Osmânî*, I, 146). I. Abdülhamid döneminde başlatılan yenileşme hareketleri çerçevesinde açılmış olan deniz ve kara mühendishânelerinde Gelenbevi İsmâil ile birlikte hendese ve riyâziye dersleri vermiş (Uzunçarşılı, s. 530-531), daha sonra Mühendishâne-i Bahri-i Hümâyun müdürlüğüne tayin edilmiş, bu görevi sırasında yetenekli öğrencileri belirleyerek devlet tarafından desteklenmelerini sağlamıştır. Kasabbaşızâde eserlerini daha çok Arapça olarak kaleme almıştır. 26 Kasım 1820 tarihinde vefat eden Kasabbaşızâde, Beyoğlu Mevlevihânesi hazîresine defnedilmiştir (*Sicill-i Osmânî*, I, 146).

Eserleri. 1. *Şerhu'l-İzhâr*. Birgivi'nin *İzhârü'l-esrâr* adlı Arapça gramer kitabı üzerine yazılmış bir şerh olup değişik kütüphanelerde yazma nüshaları bulunmaktadır (Köprülü Ktp., nr. K 583; Beyazıt Devlet Ktp., nr. 6200; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 1600). 2. *Sefinetü'l-mesâ'il*. Felsefi ve kelâmî meselelerin ağırlıkta olduğu bir felsefe sözlüğü görünümünde olan eserin bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Hâlet Efendi, nr. 792). 3. *Risâle 'alâ beyânî aksâmî'l-'âlemîn*. Kozmoloji ve ontoloji konularına dair bu

risâlede cisimler ve akıllar âlemiyle bu iki âlem arasında bir vasıta olarak düşünülen muallak ideler âlemi incelenmektedir (İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. 434). Eserin en önemli yönü, İsrâkiyye'de olduğu gibi Meşşâilik'teki ay altı ve ay üstü âlemi anlayışının dışında üçüncü bir âlemden bahsetmesidir. İki âlem arasında bir tür soyutluktan somutluğa geçişi sağlayan muallak ideler âlemine ceberût âlemi veya misal âlemi de denilmektedir. Bu âlemde dünyadaki bütün varlıkların birer ilk örneklerinin bulunduğu şehirler vardır (vr. 29^b-30^b). 4. *Risâle tete'allaku 'alâ beyânî'l-müşûlî'l-Eflâtûniyye ve'l-müşûlî'l-mu'allaka ve'l-farkı beynehümâ*. Eflâtun'un ideleriyle muallak ide kavramlarının, Meşşâî, İsrâkî ve dinî literatürdeki anlamlarını açıklayan risâle Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 3941/1-2). Kasabbaşızâde'ye göre Allah'ın dışında müessir ve müdebbir varlıklar vardır. Müessir varlıklar, Allah'ın kendilerine verdiği güçle cismanî varlıkları gerçekleştiren "on akıl"dır; müdebbir varlıklar ise oluşan cisimlerin idarecisidir. Ulvî (semavî) cisimlerin müdebbiri feleklerin nefisleridir; süflî (ay altı) cisimlerin ise biri türlerinin, diğeri fertlerinin olmak üzere iki farklı müdebbir ideleri vardır (vr. 151^b-152^a). 5. *Risâle fi ahvâli'l-İsrâkiyyîn*. Müellifin İsrâkî filozoflardan saydığı Eflâtun, Hermes ve Pisagor'un felekî nefislerle kendi nefislerinin birleşmesini (ittisâl) ve Pisagor'un mûsiki ilmini nasıl elde ettiğini araştıran bir eser olup İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda (Muallim Cevdet, nr. 434) ve Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde (nr. 3941/1-2) nüshaları mevcuttur. 6. *Risâle fi keyfiyeti'r-rû'yâ*. Rüyanın mahiyeti, kısımları ve nasıl meydana geldiğini açıklayan risâle Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 3941/1-2). Müellife göre rüya kâzib ve sâdık olmak üzere ikiye ayrılır. Kâzib rüya hiss-i müşterek, hayal ve beyni oluşturan mizaçtan, sâdık rüya ise nefis-i nâtikanın soyut akıllarla birleşmesinden kaynaklanmaktadır. Zira bu akıllarda bütün varlıkların sûretleri bulunmaktadır. Nefsin bu akıllarla birleşmesiyle sûretler nefiste izlerini bırakır ve böylece rüya gerçekleşmiş olur (vr. 149^b-150^b). 7. *Risâle fi'r-rûh yüsemâmâ bi'n-nefsi'n-nâtîka*. Değişik mezhep ve âlimlerin görüşlerinin kısaca mukayese edildiği eserde müellif, ruhu beden bir aleti değil aksine ondan tamamen ayrı ve mucerret bir cevher olarak görmekte, hatta kişi öldükten sonra

bile ruhunun algılamaya devam ettiğini ve sağ olan kişilerle irtibat kurabildiğini iddia etmektedir (vr. 154^a-155^b). Eserin bilinen tek nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 3941/1-2). 8. *Risâle fi'l-ma'kûlâtî'l-'aşere*. Aristocu bir bakış açısıyla on kategoriye açıklayan eser Beyazıt Devlet Kütüphanesi'ndedir (nr. 3941/1-2). 9. *Risâle fi beyânî menâzili'l-kamer ve mûksihî fihâ*. Ayın menzilleri ve bu menzillerde geçirdiği süreler konusunu inceleyen eserin bilinen tek nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (nr. 3941/1-2). 10. *Risâle fi i'tikâd-i Ehli's-sünne ve'l-cemâa*. Ehl-i sünnet'in tanımını yapan ve görüşlerini kısaca anlatan bu Türkçe eserde müellif, genellikle Mâtürîdîler'in görüşünü benimsemekle birlikte Eş'arîlik ve diğer mezheplerin görüşlerini de zikretmektedir. Eser *Risâle-i i'tikâdiyye* adıyla yayımlanmıştır (İstanbul 1258). 11. *Risâle fi beyânî'l-mürekkabât elletî lâ mizâce lehâ fi'l-cev*. İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı'nda bulunan bu Türkçe eserde (Muallim Cevdet, nr. K. 542) hava tabakasında, yerkürenin dış kabuğunda ve iç katmanlarında meydana gelen olaylar incelenmektedir. Kasabbaşızâde'nin en ilgi çeken görüşü depremle ilgili olanıdır. Ona göre deprem yer altında ısınıp genişleyen hava, buhar ve dumanın yer kabuğunun zayıf olan kısmını kırmasıyla oluşur. Depremin meydana gelmesinin en önemli sebebi güneş tutulmasıdır. Güneşin tutulmasıyla yeryüzüne gelen ısının âniden kesilmesi yer altında bulunan gazların soğuyup büzüşmesini sağlar. Güneş tutulmasının sona ermesiyle yeryüzüne âniden gelen güneş ışınları, bu üç maddenin ısınıp genişleyerek yer kabuğunu en zayıf yerinden kırmak suretiyle depremi oluşturur. Depremi önlemek için deprem bölgelerinde derin kuyular açılarak yer altında sıkışan gazların boşaltılması gerekir (vr. 15^a-17^a).

BİBLİYOGRAFYA :

Kasabbaşızâde İbrâhim, *Aksâmü'l-'âlemîn*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. 434, vr. 29^b-30^b; a.m.f., *el-Müşûlî'l-Eflâtûniyye*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 3941/1-2, vr. 151^b-152^a; a.m.f., *Risâle fi'r-rûh yüsemâmâ bi'n-nefsi'n-nâtîka*, Beyazıt Devlet Ktp., nr. 3941/1-2, vr. 154^a-155^b; a.m.f., *Risâle fi beyânî'l-mürekkabât*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet, nr. K. 542, vr. 15^a-17^a; M. l'Abbe Toderini, *De la littérature des turcs* (trc. M. l'Abbe de Courmand), Paris 1789, I, 166; *Sicill-i Osmânî*, I, 146; Brockelmann, *GAL, Suppl.*, II, 1040; *Türkiye Maarif Tarihi*, II, 266; Uzunçarşılı, *Merkez-Bahriye*, s. 508, 530-531; *Hediiyetü'l-'ârifîn*, I, 29; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim* (haz. Aykut Ka-